

Історія

УДК 930:159.953]:341.485(=411.16):930.253-053.5(438)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19956328>

**Голокост очима дитини: щоденники як інструмент формування
історичної пам'яті в польській школі**

Назаркевич Роман Степанович,

аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

факультету історії та міжнародних відносин

Запорізького національного університету, Україна,

<https://orcid.org/0009-0008-3823-1863>

Прийнято: 15.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

***Анотація.** Стаття присвячена тому, як дитячі щоденники періоду Голокосту використовуються в польській шкільній освіті. Автор показує, що такі тексти допомагають говорити про Голокост не лише через факти, дати й цифри, а й через особистий досвід дитини. На відміну від підручника, щоденник дає змогу побачити емоції, страхи, думки та повсякденне життя конкретної дитини. Саме тому він є важливим інструментом формування історичної пам'яті та розвитку емпатії в учнів.*

Мета статті – з'ясувати, як саме дитячі щоденники жертв Голокосту використовуються в польській освіті. Для цього проаналізовано шкільні сценарії уроків, методичні рекомендації для вчителів, інтерактивні освітні матеріали та музейні заняття. У центрі уваги – щоденник Анни Франк, матеріали про Давида Рубіновича, а також приклади, пов'язані з Руткою Ласкер і Ривкою Ліпиш.

Дослідження показує, що такі щоденники використовуються в різних форматах: на уроках польської мови, в інтерактивних заняттях, у музейній освіті та в посібниках для вчителів. У всіх цих випадках вони допомагають показати Голокост через долю конкретної дитини. Це робить тему ближчою та зрозумілішою для учнів. Водночас автор звертає увагу і на певні ризики. Надмірне емоційне ототожнення з власниками щоденників може спрощувати сприйняття трагедії. Якщо зосереджуватися лише на одній особистій історії, можна втратити ширший історичний контекст.

Ключові слова: Голокост, дитячі щоденники, польська шкільна освіта, історична пам'ять, освіта про Голокост, Анна Франк, Давид Рубінович, персоналізація історії, Рутка Ласкер, Ривка Ліпиш, дитячий досвід війни, особисте свідчення.

Children's Holocaust diaries as a tool for shaping historical memory in Polish schools

Roman Nazarkevych,

PhD Student, Department of World History and International Relations,
Faculty of History and International Relations,
Zaporizhzhia National University, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0008-3823-1863>

Abstract. *This article examines how children's diaries from the Holocaust period are used in Polish school education. The author shows that such texts help teachers speak about the Holocaust not only through facts, dates, and numbers, but also through the personal experience of a child. Unlike a textbook, a diary makes it possible to see the emotions, fears, thoughts, and everyday life of a particular child. For this reason, it is an important tool for shaping historical memory and developing empathy in students.*

The aim of the article is to explain how children's diaries written by Holocaust victims are used in Polish education. To do this, the author analyzes school lesson plans, teaching guidelines, interactive educational materials, and museum activities. The main focus is on Anne Frank's diary, materials about Dawid Rubinowicz, and examples connected with Rutka Laskier and Rywka Lipszyc.

The study shows that these diaries are used in different ways: in Polish language lessons, in interactive activities, in museum education, and in teaching manuals. In all of these cases, they help present the Holocaust through the life of a particular child. This makes the topic closer and easier for students to understand. At the same time, the author points to some risks. Too much emotional identification with the authors of the diaries may simplify the understanding of the tragedy. If attention is focused only on one personal story, the broader historical context may be lost.

Keywords: *Holocaust, children's diaries, Polish school education, historical memory, Holocaust education, Anne Frank, Dawid Rubinowicz, personalization of history, Rutka Laskier, Rywka Lipszyc, children's experience of war.*

Вступ. Польський педагог, професор Богуслав Мілерський, аналізуючи вивчення теми Голокосту у школах, підкреслює, що освіта про Голокост залишається одним із ключових компонентів формування історичної свідомості та громадянської відповідальності в європейських суспільствах [17].

Інша польська дослідниця Лідія Зесін-Юрек, розглядаючи проблеми викладання Голокосту в школах, зазначає, що в польському контексті ця тема має особливу вагу через історичний досвід німецької окупації, знищення єврейської спільноти на території Польщі та складну еволюцію політики пам'яті після 1989 року [25].

Аналізуючи завдання освіти про Голокост, польська дослідниця Йоланта Амброзевич-Якобс зазначає, що в шкільному навчанні ця тема виходить за межі простого засвоєння фактів, і постає також як моральний та культурний виклик, що потребує відповідних дидактичних інструментів [24].

Одним із таких інструментів дедалі частіше стають особисті записи – щоденники дітей та підлітків, написані під час війни та перебування в гето. Енциклопедія Голокосту Меморіального музею Голокосту США, характеризуючи дитячі щоденники, наголошує, що ці записи становлять унікальні свідчення повсякденного життя, спостережень, думок і почуттів дітей та підлітків, які зафіксували власний досвід переслідування і війни [6].

На відміну від підручників і узагальнених історичних описів, дитячі щоденники дають змогу побачити Голокост через особистий досвід конкретної дитини.

Як зазначають Пола Кован і Генрі Майлз у праці про викладання освіти про Голокост, саморефлексивний характер щоденників дає сучасному учневі змогу не лише дізнатися про минулі події, а й зрозуміти емоції та переживання своїх однолітків у минулому [7].

Подібний підхід перегукується з поняттям історичної емпатії, яке у матеріалі Університету Бригама Янга в США, визначено як спробу поставити себе на місце людей минулого й побачити світ так, як бачили його вони, з урахуванням їхніх обставин, невизначеності та способу мислення. Саме тому робота з дитячими щоденниками сприяє формуванню історичної емпатії — здатності співвідносити власні почуття з досвідом людей, які жили в інших історичних умовах [12].

З огляду на особливості підліткового віку, щоденники ровесників допомагають учням ближче сприймати досвід дітей і підлітків періоду Голокосту [5; 11].

Постановка проблеми

У наукових дослідженнях дитячі щоденники періоду Голокосту найчастіше розглядаються як історичні свідчення або літературні тексти, що відображають особистий досвід підлітків у час війни. Значно рідше увага приділяється тому, як саме ці щоденники використовуються в шкільній освіті. У польському контексті, де тема Голокосту займає важливе місце в навчальних програмах, питання ролі конкретних текстів і джерел у формуванні уявлень учнів про цю подію залишається недостатньо дослідженим.

Проблема полягає в тому, що не до кінця зрозуміло, які саме дитячі щоденники використовуються в польській шкільній практиці, у яких навчальних ситуаціях вони з'являються, і з якою метою вчителі залучають їх до програми. Також потребує окремого аналізу те, яким чином через ці тексти відбувається персоналізація досвіду Голокосту та як вони впливають на формування культурної та історичної пам'яті учнів. Дослідження є міждисциплінарним і ґрунтується на напрацюваннях істориків, педагогів, психологів та літературознавців. Це дає змогу проаналізувати дитячі щоденники Голокосту в різних вимірах – як джерела особистого досвіду, як тексти пам'яті та як засіб використання в шкільній освіті.

Мета

Мета нашої наукової розвідки – на основі аналізу шкільних підручників, методичних матеріалів та навчальних ресурсів з'ясувати, як особисті щоденники жертв Голокосту використовуються в польській шкільній освіті та як із їхньою допомогою учням показують Голокост через особистий досвід дітей та підлітків.

Завдання дослідження

Відповідно до мети статті, дослідження зосереджується передусім на аналізі того, як дитячі щоденники Голокосту використовуються у навчальних програмах шкіл Польщі. Основну джерельну базу становлять дидактичні та методичні матеріали, зокрема конспекти й розробки уроків, рекомендації для вчителів, навчальні ресурси та інші освітні матеріали, у яких залучаються тексти дитячих щоденників.

Це дає змогу з'ясувати, які саме щоденники використовуються у польській шкільній практиці, в яких навчальних контекстах вони з'являються та яку роль відіграють у висвітленні теми Голокосту через особистий досвід дітей і підлітків. Водночас у дослідженні враховано й наукові праці, присвячені дитячим щоденникам періоду Голокосту, що дає змогу окреслити основні підходи до їхнього осмислення.

Щоденник як особлива форма роботи з пам'яттю: чим він відрізняється від інших текстів

Щоб зрозуміти, чому дитячі щоденники Голокосту посідають особливе місце в польській шкільній освіті, варто насамперед визначити, чим щоденник відрізняється від інших текстів, через які учень взаємодіє з минулим. Специфіка щоденника полягає не лише в жанровій формі, а й у способі фіксації та передачі досвіду. На відміну від мемуарів, художньої літератури чи документальних матеріалів, щоденник зберігає безпосередність свідчення, емоційну незавершеність пережитого та особливу близькість між автором і читачем. Саме це робить його особливо важливим засобом персоналізації пам'яті про Голокост у шкільному контексті.

Більшість текстів про трагедії виникають уже після самих подій: це мемуари, пізні свідчення, художні твори або документальні реконструкції. Таким чином, між самою подією та її описом виникає дистанція, пов'язана з

часом для осмислення та відбору матеріалу. Щоденник відрізняється тим, що фіксує досвід майже одночасно з подіями. Його автор пише не про завершене минуле, а про те, що відбувається зараз, не знаючи, чим усе закінчиться.

Цю властивість щоденника підкреслює й Александра Гарбаріні у книжці «Лічені дні: щоденники і Голокост» (Numbered Days: Diaries and the Holocaust) [9]. На її думку, особлива цінність щоденникових записів полягає в тому, що вони ще не зазнали впливу пізніших інтерпретацій і дають змогу побачити сприйняття подій у момент їхнього розгортання.

Для роботи з пам'яттю це має особливе значення, адже на противагу текстам, орієнтованим на публічне поширення, щоденники мають форму приватного письма, не адресованого сторонньому читачеві. Під час Голокосту діти вели їх для себе, не уявляючи, що ці записи згодом набудуть широкого історичного й культурного значення. Тому читаючи щоденник, сучасний учень стикається не зі сформованою розповіддю про минуле, а із самим процесом переживання. Саме ця різниця створює сильний ефект присутності: трагедія постає не як завершений факт, а як відкрита і ще не завершена реальність.

Малгожата Вуйцік-Дудек також підкреслює те, що дитячі щоденники зберігають інтимний і безпосередній досвід Голокосту. На відміну від мемуарів, у них майже немає часової дистанції між переживанням і записом. Саме це надає їм особливої сили як текстам пам'яті [22]. І саме ця безпосередність робить можливим ще один важливий ефект щоденника – особливий тип зв'язку між підлітком-автором і підлітком-читачем.

Дитячий щоденник Голокосту функціонує не лише як джерело інформації, а й як форма горизонтальної передачі пам'яті. На відміну від шкільної комунікації, де минуле зазвичай передається вертикально – від

учителя до учня, – щоденник встановлює символічний зв'язок між двома підлітками, розділеними часом. Завдяки цьому сучасні діти можуть ототожнювати себе з тогочасними підлітками, сприймаючи їх не лише як історичних свідків, а й як уявних ровесників. Такий ефект має важливе значення у підлітковому віці, коли саме ровесники стають ключовою точкою емоційного та ціннісного співвіднесення.

Стан аналізу

Наявні дослідження дитячих щоденників Голокосту умовно можна поділити на кілька основних підходів. Перший зосереджується на текстологічному й літературному аналізі щоденників, другий – на їхньому історичному та культурному значенні, третій – на психологічному й віковому вимірі підліткового досвіду. Натомість освітнє використання цих текстів у шкільній практиці залишається значно менш розробленим.

Особливе місце серед таких текстів посідає щоденник Анни Франк – один із найвідоміших записів періоду Голокосту, що став предметом численних історичних, літературознавчих та культурологічних досліджень. Текст розглядається як особисте свідчення підлітка в умовах переслідування, а також як важливий елемент європейської та глобальної культури пам'яті.

У межах публікації «Щоденник Анни Франк: критичне видання» (The Diary of Anne Frank: The Critical Edition) Девід Барноу та Джеральд ван дер Струм зосереджуються на текстологічному аналізі щоденника, історії його створення та редакційних змін [8]. Дослідники детально розглядають різні версії тексту, питання авторства й редагування, а також процес публікації щоденника після війни. Особлива увага приділяється формуванню канонічної версії тексту та його подальшому сприйняттю в культурному просторі. Таким чином, щоденник аналізується передусім як літературний і текстуальний феномен, інтегрований у ширший дискурс пам'яті.

У праці Саула Фрідлендера «Досліджуючи межі репрезентації: нацизм і остаточне рішення» (Probing the Limits of Representation: Nazism and the Final Solution) щоденник Анни Франк розглядається у контексті проблеми репрезентації Голокосту [18]. Автор зосереджується на питанні меж історичного письма та можливостей відображення досвіду масового насильства в індивідуальних свідченнях. Щоденник інтерпретується як приклад особистого голосу, що дозволяє поєднати приватний досвід із ширшим історичним контекстом нацистської політики знищення. У цьому випадку дослідження спрямоване не на освітній аспект, а на теоретичне осмислення способів представлення травматичного минулого.

Отже, у дослідженнях щоденника Анни Франк переважають два підходи: текстологічний, зосереджений на історії створення й редагування тексту, та теоретико-репрезентаційний, який розглядає щоденник у ширшому контексті осмислення Голокосту. В обох випадках освітній вимір залишається радше поза межами аналізу.

Окрім щоденника Анни Франк, у сучасних дослідженнях аналізуються й інші дитячі записи періоду Голокосту. Щоденник Рутки Ласкер (Dziennik Rutki Laskier), польської підлітки з Бендзина, який було оприлюднено на початку XXI століття, став предметом як історичних, так і педагогічних досліджень.

У виданні «Щоденник Рутки: голос Голокосту» (Rutka's Notebook: A Voice from the Holocaust) Келлі Кнауер подає англomовний переклад щоденника разом з історичними коментарями та вступною розвідкою, що окреслює контекст життя єврейської громади Бендзина та умов функціонування гето [15]. У цьому дослідженні акцентується на історичній реконструкції повсякденного життя, досвіді переслідування та особливостях підліткового сприйняття війни. Щоденник аналізується передусім як джерело,

що доповнює історію Голокосту на локальному рівні та розширює уявлення про досвід польських єврейських дітей.

У роботі Мартіни Бітуньєц і Урсули Марковської-Маністи «Голоси дівчат: єврейські підлітки-авторки щоденників із Центральної та Східної Європи як свідки Голокосту і носії культурного спротиву в концтаборах і гетто», здійснено порівняльний аналіз щоденників єврейських підлітків із країн Центрально-Східної Європи, зокрема Рутки Ласкер [4]. Дослідниця зосереджується на гендерному та віковому вимірі підліткового письма, аналізуючи, як юні авторки осмислювали повсякденність, страх, втрату та надію в умовах переслідування. Стаття розглядає щоденники передусім як історико-культурні свідчення та тексти, що розкривають специфіку підліткового досвіду Голокосту, не зосереджуючись безпосередньо на їх використанні на уроках в школах. Таким чином, на відміну від досліджень щоденника Анни Франк, праці про Рутку Ласкер більше зосереджені на локальному польсько-єврейському контексті та підлітковому досвіді війни. Водночас і тут основна увага приділяється історико-культурному змісту щоденника, а не способам його використання в освіті.

Ще одним важливим прикладом дитячого щоденника періоду Голокосту, який привертає увагу дослідників, є щоденник Ривки Ліпшиц. Він став важливим свідченням життя єврейської підлітки в Лодзькому гето у 1943–1944 роках. Щоденник було виявлено після війни та опубліковано з науковими коментарями, вступними статтями й історичними поясненнями, які дозволяють розглядати його не лише як особистий документ, а й як джерело для реконструкції повсякденного життя в умовах ізоляції та переслідування.

У своїй роботі «Гето: Лодзь і творення нацистського міста» (Ghettostadt: Łódź and the Making of a Nazi City) Гордон Дж. Хорвіц досліджує

функціонування Лодзького гето як адміністративної, соціальної та економічної структури [14]. Автор аналізує механізми нацистського контролю, трудову систему, продовольчі обмеження та повсякденність єврейського населення. Хоча праця не зосереджується безпосередньо на щоденнику Ривки Ліпшиц, вона створює важливий історичний контекст для інтерпретації її записів, зокрема щодо умов ізоляції, голоду, примусової праці та поступового руйнування соціальних зв'язків у гето.

Отож бачимо, що тут дослідницький інтерес ще більше зміщується у бік історичного контексту, дозволяючи краще зрозуміти умови створення щоденника, але не даючи відповіді на питання про його дидактичне функціонування в школі.

Таким чином, огляд літератури показує, що сучасні дослідження дитячих щоденників Голокосту розвиваються переважно у трьох напрямках: текстологічному з літературознавчим, історико-культурному та психологічному. Попри відмінності між цими підходами, їх об'єднує увага до щоденника як свідчення, тексту пам'яті та джерела підліткового досвіду. Натомість проблематика того, як саме ці тексти функціонують у шкільній освіті, яку дидактичну роль мають, і яким чином через них формується пам'ять про Голокост у польському навчальному середовищі, висвітлена значно слабше. Через недостатнє вивчення цього питання виникає потреба звернутися до польської шкільної практики.

Польська школа як простір формування пам'яті про Голокост

Школа як інститут культурної пам'яті

Аналізуючи місце вивчення теми Голокосту в польській шкільній освіті, доцільно насамперед розмежувати дві принципово різні категорії: передачу знань і формування пам'яті.

Перша означає засвоєння учнем певного обсягу інформації про події 1939–1945 років – дат, назв, цифр, причинно-наслідкових зв'язків. Друга – набагато складніший і триваліший процес, результатом якого є не лише засвоєння інформації, а й формування певних уявлень про минуле, що впливають на історичну свідомість та ідентичність.

Польський контекст пам'яті про Голокост

Відповідно до теорії культурної пам'яті, розробленої Яном і Алейдою Асманн, інститути освіти є одними з ключових суб'єктів формування саме такої пам'яті: вони не лише передають зміст, а й визначають, що вважати гідним для запам'ятовування, яким чином пам'ятати, і яке значення надавати минулому у зв'язку з теперішнім [2]. Школа в цьому розумінні – не нейтральний канал передачі інформації, а інституція, що формує культурну пам'ять.

І якщо ця теза справедлива щодо будь-якого суспільства, то щодо польського контексту вона набуває особливої ваги та суспільної напруги.

Дискусії про пам'ять і місце щоденників у школі

Польська дослідниця Малгожата Вуйцік-Дудек у монографії «Читання Голокосту: практики постпам'яті в новітній польській літературі для дітей та молоді» формулює цей стан справ з підкресленою чіткістю: пам'ять молодих поляків про Голокост формується передусім у школі [23]. Це твердження означає не так те, що школа є одним із каналів отримання інформації про трагедію, як радше те, що саме шкільний досвід стає тим середовищем, у якому більшість молодих людей у Польщі вперше стикаються з Голокостом як темою, що стосується їх особисто.

Водночас польська школа функціонує в контексті, який навряд чи можна назвати нейтральним, адже саме на території Польщі нацистська Німеччина

розгорнула більшість таборів знищення, зокрема Аушвіц-Біркенау, Трєблінку, Собібор, Майданек і Белжець. Саме тут було знищено близько трьох мільйонів польських євреїв – приблизно 90 % довоєнного єврейського населення країни.

Це означає, що польська школа формує пам'ять про Голокост не як про віддалену історичну подію, а як про трагедію, що розгорталася безпосередньо на території країни і нерідко пов'язана з конкретними місцями – містами, містечками та селами, де сьогодні живуть учні. Така географічна й історична близькість потенційно може стати потужним ресурсом для персоналізації та поглиблення історичної пам'яті. Водночас ця близькість породжує і певну напругу, пов'язану із необхідністю поєднати в освіті різні виміри воєнного досвіду – пам'ять про страждання польського населення під час війни та пам'ять про знищення єврейської спільноти.

Ця напруга не є суто теоретичною, – вона безпосередньо проявляється у польському публічному дискурсі пам'яті. На початку 2000-х років дослідження Яна Томаша Гросса «Сусіди» (*Sąsiedzi*), присвячене масовому вбивству євреїв польськими мешканцями містечка Єдвабне, спричинило масштабну суспільну дискусію [10].

Причиною цього резонансу стало не стільки відкриття нових фактів для академічної спільноти, скільки те, що книга вперше широко поставила під сумнів домінуючий наратив про поляків виключно як жертв і рятівників під час війни. Дискусія, яку вона спровокувала, швидко набула і педагогічного значення: одним із її аспектів стало питання про те, чи повинна польська школа включати подібні сюжети до навчального канону, і в який спосіб їх інтерпретувати. У правоконсервативному сегменті польського політичного дискурсу з'явилося поняття «педагогіки сорому» (*pedagogika wstydu*), яким позначали те, що критики розглядали як надмірне акцентування на польській провині. Йому протиставляли ідею так званої «педагогіки гордості».

Суперечки довкола цих питань не стихали протягом наступних двох десятиліть і після 2015 року набули нових інституційних форм – зокрема через зміни до закону про Інститут національної пам'яті та корекцію навчальних програм. У матеріалі «Форум Культури історії» Лідія Зессін-Юрек звертає увагу на певну асиметрію у представленні пам'яті про Голокост в польській шкільній практиці [25]. Зокрема, відзначення Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту нерідко зосереджується насамперед на вшануванні польських Праведників народів світу. У такому разі увага зміщується від досвіду єврейського населення до демонстрації прикладів польської допомоги та моральної позиції.

Саме в такому складному географічному, моральному та політичному контексті польська школа формує пам'ять про Голокост. У цьому інституційному середовищі дитячі щоденники починають використовуватися як один із інструментів роботи з пам'яттю. Важливо, що в польській освіті Голокост розглядається як міждисциплінарна тема: він з'являється і на уроці історії – як предмет хронологічного аналізу та вивчення механізмів геноциду, і на уроці польської мови та літератури, де робота з текстом набуває іншого характеру.

Малгожата Вуйцік-Дудек описує цю відмінність через поняття «етичної події»: «lekcja języka polskiego sygnowana spotkaniem z tekstem o Zagładzie staje się wydarzeniem etycznym» («урок польської мови, позначений зустріччю з текстом про Голокост, стає етичною подією») [3]. Якщо на уроці історії учні передусім здобувають знання про події та контекст Голокосту, то на уроці літератури центральною стає безпосередня зустріч із текстом і досвідом його автора. Саме тому дитячий щоденник як жанр природно тяжіє до цього другого освітнього простору: він постає не лише як історичний документ, а передусім як індивідуальне свідчення, що відкриває можливість особистісного

переживання минулого. Те, яким чином такі тексти функціонують у шкільній практиці як інструменти формування історичної пам'яті, і становить предмет подальшого аналізу.

Конкретні практики використання щоденників у польській шкільній освіті

У методичному посібнику про викладання Голокосту Роберт Шухта і Пйотр Троянський наголошують, що добір історичних джерел для школи має допомагати говорити не лише про масовий характер катастрофи, а й про досвід конкретних дітей та підлітків. Автори підкреслюють, що робота з документами, спогадами і свідченнями жертв дає учням можливість пізнати їхні переживання, почуття, думки й мотиви, а отже, робить навчання більш особистісним і рефлексивним [20].

Цей підхід простежується і в конкретних освітніх матеріалах, які стали предметом нашого аналізу. Розглянуті матеріали відрізняються за жанром і формою: серед них є сценарії уроків, методичні посібники, рекомендації для вчителів та описи музейних занять. Усі вони дають змогу простежити, як саме дитячі щоденники Голокосту використовуються в польській освітній практиці.

Приклад 1. Щоденник Анни Франк у сценарії уроку польської мови

Показовим прикладом використання дитячого щоденника в польських школах є сценарій уроку польської мови, розроблений Катажиною Влодковською і Анною Рувни «Функція щоденника у житті Анни Франк», розрахований на учнів 4–8 класів [21].

У цьому випадку робота зі щоденником поєднується з іншими елементами заняття: попередній перегляд анімаційного фільму «Де Анна Франк?» слугує емоційним вступом до теми, а сам текст щоденника стає

основою для подальших роздумів і обговорення. Цілі, зазначені в конспекті, показують, що учні мають не тільки проаналізувати текст, а й особисто відреагувати на прочитане: висловити власну думку про згаданих у щоденнику людей, порівняти їхній досвід зі своїм і написати короткий письмовий відгук.

У межах уроку школярів послідовно підводять від емоційної реакції до осмислення щоденника як форми вираження почуттів, а далі – до вибору фрагмента, який їх найбільше вразив, та пояснення цього вибору. Така структура заняття засвідчує те, що щоденник функціонує тут як засіб персоналізації пам'яті: Голокост постає перед учнем не тільки як історичний факт, а й як інтимний досвід підлітка, близький за віком і зрозумілий за емоційною логікою. Важливо також, що урок постійно поєднує минуле і теперішнє: учнів заохочують замислитися над універсальністю переживань, пов'язаних із війною, переслідуванням і втратою, а також співвіднести їх із сучасним світом.

В кінці уроку діти отримують домашнє завдання, у якому мають придумати власного адресата щоденника, що ще більше підсилює цей ефект, переводячи читання у площину самопроекції. У результаті щоденник водночас постає як історичне свідчення та як спосіб емоційно наблизити учнів до минулого і зробити знання про Голокост більш особистим.

Приклад 2. Щоденник єврейської дівчинки в інтерактивному занятті

Подібна логіка простежується і в освітньому інтерактивному занятті «Із щоденника єврейської дівчинки» (пол. *Z dziennika żydowskiej dziewczynki*), створеному в межах проекту «Освітній вимір VR у Pracownie Orange» [16]. Вже на початку заняття школярів просять уявити, що вони самі змушені на невизначений час сховатися, і можуть взяти зі собою лише одну особисту річ,

а потім пояснити свій вибір. Така вправа переводить тему Голокосту з площини абстрактного знання у площину самопроекції, тобто особистісного співвіднесення себе з досвідом переслідуваного.

Заняття побудоване так, щоб наблизити досвід Анни Франк до культурного світу сучасного підлітка: учні використовують застосунок *Anne Frank House VR*, виконують творчі вправи та мають уявити, яким міг би бути запис Анни Франк у сучасних соціальних мережах. У сценарії окремо зазначено, що для виконання одного із завдань потрібні VR-окуляри, за допомогою яких учні віртуально оглядають простір схованки Анни Франк і на основі побаченого відповідають на запитання [1]. Такий підхід показує, що щоденник функціонує тут не тільки як свідчення минулого, а й як інструмент актуалізації пам'яті, що перекладає історичний досвід мовою, зрозумілою молодому поколінню.

Після виконання завдань учасники складають фрагменти щоденника в хронологічному порядку й читають їх уголос, тобто не просто отримують готову історію, а символічно «відновлюють» її. У фінальному обговоренні акцентується на тому, що люди, про яких ідеться в щоденнику, мали свої страхи, надії, конфлікти, почуття та плани на майбутнє, а тому були «людьми такими, як ми». Далі школярів прямо запитують, чи можуть вони уявити себе в подібній ситуації в сучасному світі. Завдяки цьому пам'ять про Голокост постає не як віддалена й завершена історія, а як досвід, який має бути не лише пізнаний, а й емоційно та морально пережитий.

Якщо в попередньому шкільному сценарії уроку головний акцент робиться на рефлексії та самопроекції, то в цьому занятті він зміщується до інтерактивного переживання, у межах якого щоденник стає засобом безпосереднього залучення учня до простору пам'яті.

Приклад 3. Щоденник Давида Рубіновича в матеріалах для вчителів

Інший тип роботи з пам'яттю простежується в освітніх матеріалах, присвячених єврейському хлопчику Давиду Рубіновичу. У сценаріях для вчителів, створених Музеєм POLIN, його щоденник подається не просто як загальний символ дитячого досвіду війни, а як свідчення, пов'язане з конкретним польським місцем і конкретною біографією [19]. Учням пропонується працювати з уривками щоденника, у яких фіксуються окремі етапи наростання переслідування, зокрема звістка про початок німецько-радянської війни, запровадження смертної кари за вихід із гетто та описи вбивств, що входять у повсякденність окупації. Ці фрагменти поєднуються з історичним контекстом, документами окупаційної влади та візуальними матеріалами, тому пам'ять формується тут і через співпереживання, і через розуміння катастрофи на прикладі долі однієї дитини.

З точки зору *memory studies* така практика поєднує персоналізацію з локалізацією: Голокост постає не як віддалена європейська трагедія, а як подія, що розгорталася в конкретному польському містечку, у конкретній родині, у конкретному щоденному досвіді. Водночас важливим є і хронологічний спосіб подання матеріалу: учень простежує, як дискримінаційні заходи, адміністративні розпорядження і насильство поступово змінюють життя автора. Завдяки цьому щоденник показує Голокост не як абстрактну катастрофу, а як подію, що стосується конкретного місця, людей і їхнього повсякденного життя. Крім того, у матеріалах POLIN така робота з джерелом пов'язана з антидискримінаційною освітою: через пам'ять про минуле учні вчать краще розуміти дискримінацію, упередження і насильство в сучасному світі.

Приклад 4. Щоденники як дидактичний ресурс у методичних рекомендаціях для вчителів

Матеріали, присвячені Давиду Рубіновичу, добре узгоджуються з ширшими методичними рекомендаціями для вчителів, викладеними в посібнику Роберта Шухти й Пйотра Троянського «Як навчати про Голокост» [20]. Автори прямо рекомендують принцип персоналізації, наголошуючи, що тематику Голокосту доцільно пояснювати через записи єврейських дітей, які залишили свідчення у формі щоденників, спогадів та інших особистих нотаток. Серед конкретних прикладів названо Давида Рубіновича, Реню Кноль і Рутку Ласкер.

У цьому контексті щоденник трактується не як допоміжний ілюстративний матеріал, а як одна із базових форм шкільної роботи з історичною пам'яттю. Його використання переносить вивчення Голокосту з рівня абстрактної статистики масового знищення людей на рівень індивідуального досвіду, в якому катастрофа розкривається через повсякденність, емоції та біографічну конкретику. Такий підхід надає трагедії персоналізованого характеру й дозволяє учню ототожнити себе з реальною людиною, якій довелося переживати страшні часи.

Окремо посібник акцентує увагу на значенні джерел, написаних від першої особи, підкреслюючи те, що саме така форма оповіді дає можливість будувати емпатію школярів до жертви. Це демонструє, що пам'ять про трагедію формується не тільки через засвоєння знань з історії, а й через афективний зв'язок із голосом свідка, який репрезентує минуле з особисто пережитого досвіду.

Водночас Шухта і Троянський рекомендують поєднувати особисті свідчення з іншими типами джерел і навчальних практик – документами,

історичним контекстом, дискусією та проектною роботою. Завдяки цьому записи із щоденників не існують окремо від ширшої історії, а допомагають краще її зрозуміти. Таким чином, запропонований у посібнику підхід опирається на чотири основні практики: персоналізацію історії, читання щоденників та особистих записів, емпатійне сприйняття свідчень від першої особи та його поєднання з ширшим історичним контекстом.

Приклад 5. Щоденник Ривки Ліпшиц у музейному освітньому занятті

Конкретним прикладом використання щоденника Ривки Ліпшиц у польському освітньому процесі є музейне заняття для школярів у колишньому таборі смерті Хелмно. На сайті школи міста Коло (Кою) це відвідування прямо описане як «освітні заняття в музеї»: учні ознайомилися з виставкою «Дівчина зі щоденника. У пошуках Ривки з Лодзького гето», присвяченою долі Ривки Ліпшиц та її письмовим свідченням про Голокост [26].

У цьому випадку щоденник функціонує не як ізольований текст для читання, а як точка входу в ширший простір історичної пам'яті. Після знайомства з виставкою учні відвідували інші музейні експозиції, пов'язані з депортацією євреїв до Хелмно, оглядали особисті речі жертв, а завершенням заняття стало вшанування загиблих біля пам'ятника. Таким чином, особистий голос дівчинки Ривки поєднується тут із матеріальними слідами минулого, простором пам'яті та ритуалом вшанування.

Отже, тут ми бачимо поєднання кількох практик роботи з пам'яттю: персоналізація через дитячу біографію, локалізація через конкретне місце винищення євреїв та символічне вшанування жертв Голокосту через музейні ритуали.

Межі роботи з пам'яттю через щоденники: можливі ризики

Попри значущість дитячих щоденників Голокосту як інструментів персоналізації пам'яті, така форма роботи з минулим має і свої обмеження. Саме ті риси, які роблять щоденник важливим джерелом для використання у шкільній програмі – приватність, безпосередність, емоційна близькість і можливість ідентифікації, – водночас створюють низку методологічних та етичних ризиків. Тому використання щоденників у навчальному процесі вимагає не лише емпатії, а й критичної дистанції.

Перший ризик пов'язаний із тим, що надмірне ототожнення з автором щоденника може перейти в привласнення чужого досвіду. Саме на цю небезпеку звертає увагу Маріанн Гірш, коли застерігає від ситуації, в якій читач не просто співпереживає свідкові, а починає уявно «володіти» його пам'яттю, ніби сам пройшов через цей досвід [13]. У випадку дитячих щоденників така небезпека особливо відчутна, оскільки близькість віку між автором записів і сучасним читачем полегшує це ототожнення. У шкільному контексті це означає, що робота зі щоденником має будуватись так, щоб емпатія не зливалась із чужою травмою. Йдеться не про те, щоб «відчути себе Анною Франк» чи Давидом Рубіновичем, а про те, щоб наблизитися до їхнього досвіду, зберігаючи усвідомлення історичної і моральної дистанції.

Другий ризик полягає у тому, що персоналізація пам'яті може звузити саме бачення Голокосту. Індивідуальна доля дитини робить катастрофу зрозумілішою та ближчою, але водночас може відсунути на другий план її системний характер. Якщо увага зосереджується лише на окремому щоденному досвіді, то менш помітними стають механізми, які зробили Голокост можливим: державна політика, бюрократія знищення, роль окупаційної влади, адміністративні рішення, участь різних інституцій і мовчазна згода значної частини оточення. Саме тому, як показує попередній

аналіз, найбільш продуктивною є така модель роботи зі щоденником, у якій особисте свідчення поєднується з ширшим історичним контекстом. Лише за цієї умови пам'ять не зводиться до співчуття окремій жертві, а зберігає розуміння Голокосту як масштабного і системно організованого процесу.

Третя проблема стосується нерівномірності тих голосів, через які польська школа формує пам'ять про Голокост. Хоча дитячі щоденники можуть відкривати доступ до різного локального та національного досвіду, у шкільній практиці вони представлені нерівномірно. Домінування записів Анни Франк означає, що персоналізація пам'яті найчастіше відбувається через уже канонізований голос, тоді як польсько-єврейські щоденники – Давида Рубіновича, Рутки Ласкер чи Рені Кноль – звучать значно слабше. У результаті виникає парадокс: хоча більшість убивств європейських євреїв відбулася на території Польщі, у польській шкільній освіті цей досвід частіше подається не через локальні дитячі свідчення, а через більш універсальний канон. Це показує, що школа формує не нейтральну пам'ять про Голокост, а вибіркового набір голосів, у якому одні свідчення стають центральними, а інші залишаються на периферії.

Висновки

Проведений аналіз показав, що дитячі щоденники Голокосту посідають важливе місце в польській шкільній освіті як інструмент формування історичної пам'яті. Вони допомагають показати Голокост через досвід конкретної дитини, зробити цю тему ближчою до учня та надати їй людського виміру. Завдяки таким текстам історична трагедія сприймається школярами більш особистісно й емоційно.

Аналіз освітніх матеріалів засвідчив, що дитячі щоденники використовуються в польській школі в різних форматах: у сценаріях уроків

польської мови, інтерактивних заняттях, музейно-освітніх практиках і методичних рекомендаціях для вчителів. У цій практиці простежуються кілька основних механізмів: персоналізація історії через окрему дитячу долю, емпатичне читання свідчення від першої особи, самопроекція учня на переживання автора записів, а також поєднання індивідуального досвіду із ширшим історичним контекстом.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому дитячі щоденники Голокосту розглянуто саме як інструмент формування історичної пам'яті в польській шкільній освіті. У роботі систематизовано основні формати використання цих текстів у навчальному процесі, виокремлено ключові механізми їхнього впливу на сприйняття Голокосту учнями та виявлено нерівномірність корпусу голосів, через які польська школа формує пам'ять про цю трагедію. Дослідження також показало, що персоналізація пам'яті потребує поєднання з ширшим історичним контекстом і критичною дистанцією.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані під час подальшого аналізу шкільних програм, методичних матеріалів і освітніх практик, присвячених викладанню Голокосту. Висновки статті можуть бути корисними для вчителів, авторів навчально-методичних розробок, музейних педагогів і дослідників освіти та пам'яті, оскільки вони окреслюють можливості й межі використання дитячих щоденників у навчальному процесі.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення того, які саме щоденники входять до освітніх програм, як вони використовуються в різних навчальних середовищах і наскільки через них представлений локальний польсько-єврейський досвід.

Список використаних джерел та літератури

1. Anne Frank House VR. *Meta Quest*. URL: <https://www.meta.com/experiences/anne-frank-house-vr/1958100334295482/> (дата звернення: 14.02.2026).
2. Assmann J. *Das kulturelle Gedächtnis*. Munich : Beck, 1992.
3. Bilewicz M., Witkowska M., Stubig S., Beneda M., Imhoff R. How to teach about the Holocaust? Psychological obstacles in historical education in Poland and Germany. *History Education and Conflict Transformation*. Cham : Springer, 2017. P. 169–197. DOI: 10.1007/978-3-319-54681-0_7. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-54681-0_7 (дата звернення: 14.02.2026).
4. Bitunjac M., Markowska-Manista U. Girls' voices: Jewish teenage diarists from Central and East-Central Europe. *Holocaust and Genocide Studies*. 2023. Vol. 37, no. 1. P. 63–73. DOI: 10.1093/hgs/dcac061. URL: <https://academic.oup.com/hgs/article/37/1/63/7084838> (дата звернення: 14.02.2026).
5. Blakemore S.-J., Mills K. L. Is adolescence a sensitive period for sociocultural processing? *Annual Review of Psychology*. 2014. Vol. 65. P. 187–207. DOI: 10.1146/annurev-psych-010213-115202. URL: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-psych-010213-115202> (дата звернення: 14.02.2026).
6. Children's Diaries during the Holocaust. *Holocaust Encyclopedia*. United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/childrens-diaries-during-the-holocaust> (дата звернення: 14.02.2026).

7. Cowan P., Maitles H. *Pedagogy. Understanding and Teaching Holocaust Education*. London : SAGE Publications, 2017. URL: <https://sk.sagepub.com/book/mono/understanding-and-teaching-holocaust-education/chpt/7-pedagogy> (дата звернення: 14.02.2026).
8. Frank A. *The Diary of Anne Frank: The Critical Edition*. 1st ed. New York : Doubleday, 1989.
9. Garbarini A. *Numbered Days: Diaries and the Holocaust*. New Haven ; London : Yale University Press, 2006. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1nqbcz> (дата звернення: 14.02.2026).
10. Gwardiak J. Jan Tomasz Gross, Sąsiedzi: historia zagłady żydowskiego miasteczka, Pogranicze, Sejny 2000. *Studia Łomżyńskie*. 2000. Т. 11. S. 278–281. URL: https://pcr.uwb.edu.pl/SL/files/SL_2000_11_019.pdf (дата звернення: 14.02.2026).
11. *Handbook of Adolescent Psychology* / ed. by R. M. Lerner, L. Steinberg. 2nd ed. Hoboken, NJ : Wiley, 2004. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9780471726746> (дата звернення: 14.02.2026).
12. *Historical Empathy. Department of History, Brigham Young University*. 2024. 14 June. URL: <https://history.byu.edu/historical-empathy> (дата звернення: 14.02.2026).
13. Hirsch M. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York : Columbia University Press, 2012. 320 p. URL: <https://cup.columbia.edu/book/the-generation-of-postmemory/9780231156523/> (дата звернення: 14.04.2026).
14. Hochstadt S. *Ghettostadt: Łódź and the Making of a Nazi City*. By Gordon J. Horwitz. *Central European History*. 2010. Vol. 43, no. 1. P. 198–200. DOI: 10.1017/S0008938909991488. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/central-european->

history/article/abs/ghettostadt-lodz-and-the-making-of-a-nazi-city-by-gordon-j-horwitz-cambridge-ma-belknap-press-of-harvard-university-press-2008-pp-395-cloth-2995-isbn-067402799x/AA631920929837F19F713676DD59B55B (дата звернення: 14.02.2026).

15. Laskier R. *Rutka's Notebook: A Voice from the Holocaust*. New York : Time Books, 2008. 96 p.

16. Lipska K. *Z dziennika żydowskiej dziewczynki*. Lublin : Fundacja Piąte Medium, 2022. URL: https://pracownieorange.pl/app/uploads/2023/01/Scenariusz_Z-dziennika-z%CC%87ydowskiej-dziewczynki.pdf (дата звернення: 14.02.2026).

17. Milerski B. Holocaust education in Polish public schools: Between remembrance and civic education. *Prospects*. 2010. Vol. 40, no. 1. P. 115–132. DOI: 10.1007/s11125-010-9141-y.

18. *Probing the Limits of Representation: Nazism and the "Final Solution"* / ed. by S. Friedländer. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1992.

19. Scenariusze. Horyzontalna edukacja historyczna w działaniach niedyskryminacyjnych dla nauczyciela. Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, 2019. URL: https://www.polin.pl/pl/system/files/attachments/scenariusze_dla_nauczycieli.pdf (дата звернення: 14.02.2026).

20. Szuchta R., Trojański P. *Jak uczyć o Holokauście*. Poradnik metodyczny do nauczania o Holokauście w ramach przedmiotów humanistycznych w zreformowanej szkole. Warszawa : Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2012. URL: https://www.auschwitz.org/gfx/auschwitz/userfiles/auschwitz/inne/jak_uczyc_o_holocaustie-poradnik_dla_nauczyciela.pdf (дата звернення: 14.02.2026).

21. Włodkowska K., Równy A. *Funkcja dziennika w życiu Anne Frank*. Scenariusz lekcji języka polskiego. URL: <https://gutekfilm.pl/uploads/gdzie-jest-anne-frank-scenariusz-lekcji-jezyk-polski.pdf> (дата звернення: 14.04.2026).

22. Wójcik-Dudek M. Idiolekty pamięci – dziecięce dzienniki Zagłady. Od świadectwa do literatury. *Stylistyka*. 2019. T. 28. S. 157–174. DOI: 10.25167/Stylistyka20.2019.11. URL: <https://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/s/article/view/1598> (дата звернення: 14.02.2026).
23. Wójcik-Dudek M. Reading (in) the Holocaust. Berlin ; New York : Peter Lang, 2020. 311 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/51509/9783631822920.pdf> (дата звернення: 14.02.2026).
24. Why Should We Teach About the Holocaust? / ed. by J. Ambrosewicz-Jacobs, L. Hońdo. 2nd ed., expanded. Cracow : The Jagiellonian University, Institute of European Studies, 2005. 150 p. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/0/b/80059.pdf> (дата звернення: 14.02.2026).
25. Zessin-Jurek L. Hide and seek with history — Holocaust teaching at Polish schools. *Cultures of History Forum*. 2019. 3 Sept. DOI: 10.25626/0103. URL: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/politics/hide-and-seek-with-history-holocaust-teaching-at-polish-schools> (дата звернення: 14.02.2026).
26. Zajęcia edukacyjne w muzeum w Chełmnie. *Zespół Szkół Ekonomiczno-Administracyjnych im. St. i Wł. Grabskich w Kole*. 2021. URL: <https://www.ekonomikkolo.pl/archiwum/148-archiwum2021-2022/2224-zajecia-edukacyjne-w-muzeum-w-chelmnie> (дата звернення: 14.02.2026).